

תמונה מס' 9- מבנה האבן המדורג ועליו מבנה מגוריים בראשית תקופת הברזל 2 (יאורפאי-גאדגי).

סוגיות ממדיו ותאריכו של מבנה האבן המדורג בשטח G לוותה בשנים האחרונות ויכוחים חריפים מלאוים בארגומנטציה מורכבת. כפי שצווין בעבר, קיימים קשרי ממשי להכריע בין ההצעות השונות לטיארוך חלקיו השונים (מזר תשס"ה). השחוור המוצג בדגם מקבל את תיאורך המבנה על שני חלקיו המרכזיים (הטראסות והמעפט) לתקופת הברזל 1 (קאהיל 2003).

שילוב הנתונים העולים ממחקרים מקאליסטר קניון ושילה מלמדים כי מבנה האבן בצורתו הסופית (כלומר מבנה הארגזים התחתון, גלעין הבניינים ומעטה האבן המדורג המכסה אותו וכפי הנראה אף חורג מגבולותיו) הגיע לרוחב של כ- 40 מטרים (שטיינר 1993) בחלקו העליון. רוחב זה חורג בהרבה מרוחבו הנראה של המבנה (ובכלל זאת גם חלקו הדромי ההrosis). שאלת גובהו המקורי של המבנה אינה מוסכמת. סיקום נתוני החפירות השונות מעלה כי גובהו המקורי היה לפחות כ- 27 מטרים ובסיומו היה בנקודה כלשהי במורד המדרון המזרחי (שטיינר 1993) אולם נראה כי בעינינו הדעה המסתמכת על נימוקים הנדסיים והמשוחרת את בסיסו במפלס נמוך יותר כך שהוא נשען על חומות העיר. על פי שחזור מקסימליsti זה הגיע גובהו של המבנה לפחות 37.5 מטרים (קאהיל 2003: 41). נתונים אלו יש להוסיף את מצאי חפירותיו של ד' בטسبיבת פסגת המבנה, שם נתגלו עיי מפולת שהשת迦כו בוודאי למפלס גובה יותר של המבנה (בהת 1998). סיקום נתונים אלה חייב לדעתנו לאמץ בדגם גישה סופר-מקסימליסטית המשוחררת את המבנה בגובה כולל של מעלה מ- 40 מטרים.

שכונת המגורים שנחשפה על גבי מבנה האבן המדורג תוארכה הן על ידי קניון והן על ידי שילה לשלהי ימי הבית הראשון, אולם לימוד הקרמיקה שנמצאה בזיקה לרצפות המבנים העלה, לאחרונה, כי יש להקדים את שלב הקיום הראשון של המבנה המכונה 'ההשורף' וכן את

על ידי חומה פשוטה המשיכה את קטע החומה שמזרחה לבירכה שנתגלתה על ידי רייך ושוקרון ולא על ידי מערכת מגדלים שבינתיים אין ראייה לקיומה.

תعلاה 2

תعلاה 2, או בשמה העממי 'תעלת השילוח' עשויה בחלוקת הצפוני כתעלה מקורה ובחולקה הדромית כמנרה חצובה בסלע. המערכת תוארה לאחרונה על ידי רייך ושוקרון לתקופת הברונזה התיכונית 2, לפחות בחלוקת הצפוני (רייך ושוקרון 2002). בשחוור בדגם ניתן לראות לאורכה את פתחי היחלונות הפעורים בה לצד מזרח חלונות אלו הם חלק מערכת השקיה המשרתת את החלקות של אורך נחל קדרון. שחזור זה פושע בעקבות הפרשנות שהוצעה על ידי שילה (שילה 1984: יז). לאחרונה הוצע כיפתחי השקיה שכן אינם אלא חללים קרסטיים ששולבו בתעלת ונסתרמו בעת שתפקדה. ואולם, לדעתנו יש להבחן בין שתי סוגיות נפרדות השקירות למערכת. הסוגיה הראשונה נוגעת לאופן בו נוצרה המערכת: אין חולק על כך שמדובר בחללים טבעיים. ואולם לשוגיות אופן יצירתה של המערכת אין כל נגיעה לשוגייה האחראית של האופן בו תפקדה המערכת. במקרים אחרים, למורות שמקור החללים הללו טبعי אין זה פסול את האפשרות כי שימשופתחי השקיה מרגע ששולבו בתعلاה 2. יתרה מכך, בחפירותיו

של שילה נמצא תנא דמסיע לשערה זו: בשטח B אותר על קרענית תعلاה 2 לח אבן רוחב התعلاה ובו פתח קטן יותר שנitin היה לפקוו במידת הצורך על מנת להעלות את מפלס המים ולגרום לגליותם מעל סף החלון הסמוך. אופן זה ניתן היה להשכות את החלקות שבעמק (שילה: 1984 לוח 1: 40). יש לשער שرك בשלב מאוחר הרבה יותר (קרי בשלבי המאה השמינית לפסה"נ) נסתמו כל החלונות הללו או חלקים, וישקשר זאת לבנייתה של החומה המזרחתית החיצונית מתקופת הברזל 2 שזו התחנה לאחרונה ונסנתה כפי הנראה בשלהי התקופה (רייך ושוקרון 1998).

תמונה מס' 8- פתח השקיה בחלוקת הדромית של תعلاה 2 (צילומים: אייל מירון)

שטח G: מבנה האבן המדורג ושבונות מגוריים מראשית תקופת הברזל 2
שטח G סבל, אולי יותר מכל שטח אחר בעיר דוד מתחפותות התיארוץ והאנטרפרטציה של מרכיביו השונים, החל בחפירותיהם של מקאליסטר ודנקו בשנות העשרים של המאה העשרים, דרך חפירותיה של קניון, חפירות שילה, ובהמשך לאלה לימוד הממצאים על ידי ממשיכיה של קניון ועל ידי תלמידי

היבוסית?) או ששימש מעין סוללה אדריכלית שהקיפה אותו (בהת 1998: 22). כיוון שמן הנמנע להציג בדגם התלבבותה קרונולוגית זו ואנו נדרשים להכריע ולהציג את הממצא בנקודת זמן מסוימת במהלך העשירות, בחרנו, במלוא זההירות הנדרשת, ועם כל הדגש המאשיות תקופת הברזל 2 מעט צפונה משם. בשלבים האחרונים של UBODTNUO על הדגם הממוחשב החלו לעלות הנתונים החדשניים מתוך חפירתה של א' מזור מצפון למבנה האבן המדורג (מזור תשס"ו). התלבבותה של עתודה הייתה האם להתחשב במבנה החדש בשחוור הירוטואלי. מוקדמת מבט טכנית ניתן היה עדין בשלב זה לעדכן את שחזור האיזור בהתאם לממצאים החדשניים. ואולם, המבנה המאסיבי המתוארך על ידי החופרת לראשית תקופת הברזל 2 ואשר

הוצע זההותו עם ארמון דוד עורך מספר קשיים בהתייחס לדגמים:

1. הפרשנות למבנה והצעת תיארכו מتبוססת על תוכאות עונת חפירה ראשונה ותיכון התפתחות הבנתו וביחסו לבנים אחרים באותו מקום, לאחר השלמתן של עונות חפירה נוספות המוכננות מזמו ומקומו, עם זמנה ומיקומה של השכונה בת המאה העוטפת 'סביב' את המבנה

ארמון דוד בעtid הקרוב.

2. הקירות המאסיביים שנחשפו בשלב זה עדין אינם מסגירים את גבולות המבנה. בפרט, טרם הוגדר היחס שבין הקירות שנחשפו לבין מבנה האבן המדורג המצוי מדרום להם. הגדרת היחס היא חיונית להבנת תפיקודו האמתי של מבנה האבן המדורג, ויתכן כי בעקבותיה עלתה הצורך לבחון מחדש את תיארכו.

3. לחובבי של המבנה עם ארמון דוד תהינה השלכות יוצאות מגדר הרגיל על הויכוח המתקיים בשנים האחרונות בקהילה הארכיאולוגית ובקהלת ההיסטוריונים בנושא הריאליה של הממלכה המאוחרת. במלים אחרות הממצא עשוי להיות 'ממצא מפתח' ובעמדו המוחיד מחייב אותנו להמתין להשגת קוננסнос רחב יותר אודוטו.

קשהים אלו היו הגורם המרכזי בהחלה תנו שלא לכלול בשלב זה את המבנה החדש בדגם ולהמתין לניבוש המסקנות לאחר השלמתן של עונות חפירה נוספות. יתרונו הנדול של דגם וירטואלי הוא באפשרות לעדכו בקלות יחסית על פי הממצאים החדשניים בשטח ויש לקוות כי הדבר יעשה לאחר השלמתן של עונות החפירה הבאות באטר.

בית המקדש

שחזור מקדים שלמה העמיד בפנינו קשיים מסוג שונה. בשל היעדר כמעט מוחלט של נתונים פיסיים-ארכיאולוגיים, מסתמך השחזור על פרשנות הטקסט המקראי ועל מקובלות ארכיאולוגיות (הרץוג; 2000 הורוויץ 2000). שני המקורות המקראיים המרכזיים עליהם מסתמך שחזרוו הם התיאור בספר מלכים והתיאור בספר דברי הימים. שני מקורות אלו משלימים זה את זה, ולצדדים ניצב התיאור בספר חזקאל השונה מהם בפרטים רבים ויתכן כי התיאורים המופיעים בו הם אידilliים ואינם משקפים את הריאליה של שלהי ימי הבית הראשון (למרות שהזקאל שמוצאו משפחחת כהנים הכיר בודאי היכרות אינטימית את מתחם המקדש). הספרות העוסקת במקדש שלמה איננה דלה כלל ומטבע הדברים היו נחוצות גם במרקזה זה הכרעות לא קלות בסוגיות רבות. ספרות זו היא ברובה המוחלט מחקרית ולא הلاقתית, בשונה מן הספרות העוסקת במקדש השני. העובדה שהדגם מציג רק את חצרות המקדש ואת מבנהו מבחוץ חסכה מאיינו התלבטוויות קשות נספות הקשורות לבנייה הפנימית של המקדש ולריהוטו הפנימי.

שחזרו הכולל של מבנה המקדש נעשה בעקבות בוסינק (1970) בשינויים אחדים, שלא נוכל לדון בהם במסגרת מצומצמת זאת.

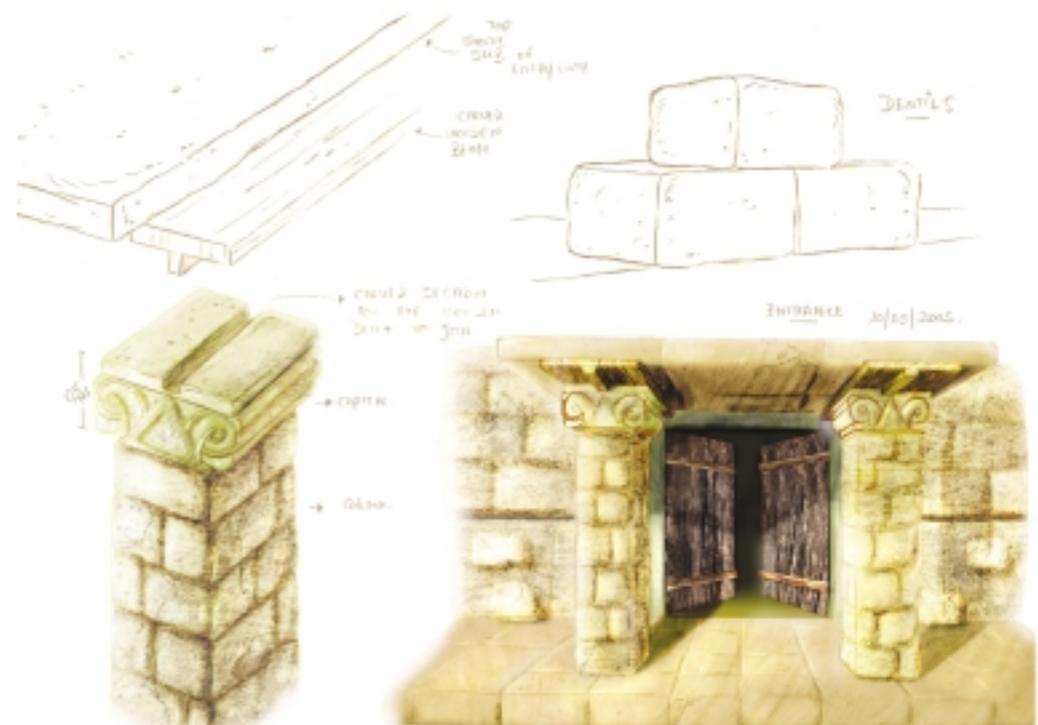
התלבבות המרכזית נגעה לחזית המקדש:

ספר מלכים מתאר שלושה חלקים במקדש: האולם בחזית, היכל, והדביר שהיה, כך נראה,

שלבו הראשון של יבית איחאלי לנקודת זמן כלשהו במהלך העשירות לפסה"ג (קהיל 2003: 66-56). כיוון שמן הנמנע להציג בדגם התלבבותה קרונולוגית זו ואנו נדרשים להכריע ולהציג את הממצא בנקודת זמן מסוימת במהלך העשירות, בחרנו, במלוא זההירות הנדרשת, ועם כל ההסתיגיות המתבקשת, להציג את המבנים כבר מהלך ימי שלטונו של דוד, תקופה שבה המקרא מתעד פעילות בניה באזורי. יודגש כי המתוודה הארכיאולוגית רוחקה מהליות מסווגת לתיאור המבנה בזמנו, אך תיאור זה מתקיים על הדעת ככל תאריך אחר שנitin להציג במהלך העשירות לפסה"ג.

התיאור המקראי של כיבוש העיר היבוסית על ידי דוד מצין: "וישב דוד במצדה ויקרא-לה עיר דוד ובן דוד שבמלוֹא-המלוֹא ובייתה" (שמואל ב, ה, ט). במידה שנזהה את המלוֹא עם מבנה האבן המדורג ניתן יהיה להציג, בזיהירות המתחייבת, כי התיאור המקראי, יתאים מבחינת זmeno ומקומו, עם זמנה ומיקומו של השכונה בת המאה העוטפת 'סביב' את המבנה

ארמון דוד במודל מוצג ארמון דוד מוחז לתחומי החומה היבוסית הצפונית, וממצוון למבנה מצודת ציון היבוסית. זיהוי המיקומים היחסיים של המבנים מtabased על ניתוח פשוט התיאור המקראי (מזור 1996) "וישב דוד במצדה ויקרא-לה עיר דוד [...]" וישלח חירם מלך-צער מלכים אל דוד ועציו ארזים וחושפי אבן קיר ויבנו בית לדוד [...] וישמעו פלשתים כי-משחו את-דוד מלך עיל-ישראל ויעלו כל-פלשתים לבקש את דוד וישמע דוד וירד אל-המצודה" (שם, ט-ז). יש לשער שגם המבנה המקורי היה מבנה תמך לבניין מאסיבי שעמד על גביו בתקופת הברזל 1 (המצודה

תמונה מס' 10 - פרטיים אדריכליים בתכנון הארמונות בצפונה של עיר דוד; סקיצת עבודה ('אורפאו-גאנגייט')

תמונה מס' 11- חזית המקדש מבט מצפון מזרחה; סקיצת עבודה (אורפאנ-יגנדגי)

הכלים שבעזרה

מmediו של מזבח שלמה היו גדולים ביותר: "ויעש מזבח נחשת עשרים אמה ארכו ועשרים אמה רחבו ועشر אמות קומתו" (דברי הימים ב, ד, א). מיקומו של המזבח בחצר המקדש אינו מפורש. אולם ניתן להסיקו מהתיאור המקראי של אירוע המתרחש במאה השמינית לפסה"ג, כאשר בימי יותר. אחז יהודה הובא לבית המקדש מזבח חדש שנעשה על פי תבנית המזבח בדמשק: "וילך הכהרעה בין הגרסאות, זו האקדמית וזוז המסורתית-רבנית, אינה טרייניאלית מסיבות שונות, וכפועל יוצא מכך בחרנו במרקחה זה לאמץ פתרון בלתי שגרתי: לשחזר הווירטואלי הוכנס מרכיב בלתי שגרתי השונה בשפטו משפט הדגם כולם, המבוסס על ניתוח מדעי ארכיאולוגי, ניתוח טקסטואלי מקראי וainterpretatio סבירות. מרכיב זה הוא ענן האור הממוקם מול חזית המקדש ומטרתו להסotta את גובהו של המקדש ולהחותיר את הצופה ללא הכהרעה. הפסוק הנשמע בפרק ה' אמר שלמה כי אמר לשכון בערפל" (מלכים א, ח, יב) מבהיר לצופה בשחזרו כי כאן מדובר באילוסטרציה ויוזאלית לפסק המקראי ולא בחלק שפותחו התיאורית הרגילה של הדגם.

דומה שניתן להסיק מן התיאור שלآخر הצבת המזבח החדש מול חזית המקדש חוץ מזבח הנחשות הישן בין המזבח החדש לבין פני הבית ולכן הווז הצידה, צפונה למקומו הקודם. מסיבה זו משוחזר בדגם מזבח הנחשות אל מול פני הבית, על ציר מזרח-מערב. דומה כי המזבח החדש הוא זה שעמד לנגד עיני יחזקאל המצרי כי "ומעלתחו פנות קדים" (מג, יז). ניתן להסיק מן התיאור ביחסאל כי מעלות המזבח פנו מזרחה אך כאמור אין ללמד מכך דבר על מעלה שהוליך אל מזבח הנחשות המקורי מראשית ימי הבית הראשון. בהיעדר נתוניים המוראים אחרת, ניתן בדגם במרקחה זה ביטוי לדעה המסורתית ולפיה פנה המעלה דרומה, זאת בדומה לעל-המעלה - כבש שהיה בעזרת בית המקדש השני.

יחידה פנימית עשויה עז בתוך היכל. גובה הבית (כלומר היכל והדבר) נתון בספר מלכים: "והבית אשר בנה המלך שלמה לה' ששים-אמה ארכו ועשרים רחבו ושלשים אמה קומתו, והאולם על-פני היכל הבית עשרים אמה ארכו על פני רחוב הבית עשר באמה רחבו על-פני הבית" (מלכים א, ב-ג). גובה האולם חסר בתיאור זה. ואולם, הנתון החסר מופיע בתיאור המקביל המצו依 בספר דברי הימים: "וала הושך שלמה לבנות את-בית האלהים האורך אמות שבעה עשרים וגובהה מאה ועשרים..." (דברי הימים ב, ג-ד). ואולם דומה כי זהו שיבוש של הנושא המקורי שלו שמשתמש באותו אורך על-פני רחוב-הבית אמות עשרים וגובהה מאה ועשרים".

ניתן לשחזר את השיטולות הנוסח באופן הבא: בשלב מסוים נשתבשה מסורת העתקה מ"והגבה אמות עשרים" ל"והגבה אמה עשרים". נוסח משובש זה הפך בשלשלת העתקה ל"והגבה מאה עשרים" ונוסח זה יתוקן בשלב הסופי על ידי מעתיק, על מנת לשווות לו משמעות, והפך ל"והגבה מאה ועשרים".

תימוכין להשערה בדבר הנוסח המקורי ניתן למצוא בנוסח הפשיטתא הסורי שאכן מצין את גובה האולם כעשרים אמה. גם ניתוח המקצב המבני של הפסוק מוביל למסקנות דומות: "אמות [...] אמות עשרים [...], אך הסיפה" מאה ועשרים" חורגת מן המקצב ורומז על השיבוש. הנוסח המשובש מוקשה שכן הפרופורציות הנובעות ממנו בלתי סבירות: על פיהן היכל הולא בגובה 15 מטרים ואילו האולם בחזיתו הוא גורד שחקים" בגובה שישים מטרים. ככלומר היחס ביןיהם הוא יחס של אחד לארבעה. הקושי שמתעורר הוא בראש ובראשונה אסתטי ויתכן שיש להבaya אף בעיה של יציבות הנדסית בהתחשב בטוחה העובי שנייתן להקצותות לקירות האולם האמורים לשאת את המגדל, ובהתחשב בבסיסו הצר מאוד יחסית לגבהו.

מאייד ניסא, יש להודות כי הטיעונים שהוצעו לעיל אינם מוכחים את טענת השיבוש מעבר לכל ספק גם אם היא סבירה ביוותר. כך לדוגמא, הדיון לעיל התבסס על ההנחה המוסווית כאלו הנתונים המספריים במרקאה מתארים את מmediו החיצוניים של המקדש ולא היא: ברור לмеди כי נתונים הם נתוני החללים הפנימיים, ועל כן הממדים החיצוניים של חלקיק המקדש אינם ידועים ויתכן כי משחק בפרמטרים הללו יכול להפוך את נוסח ספר דברי הימים לסביר.

ההכרעה בין הגרסאות, זו האקדמית וזוז המסורתית-רבנית, אינה טרייניאלית מסיבות שונות, וכפועל יוצא מכך בחרנו במרקחה זה לאמץ פתרון בלתי שגרתי: לשחזר הווירטואלי הוכנס מרכיב בלתי שגרתי השונה בשפטו משפט הדגם כולם, המבוסס על ניתוח מדעי ארכיאולוגי, ניתוח טקסטואלי מקראי וainterpretatio סבירות. מרכיב זה הוא ענן האור הממוקם מול חזית המקדש ומטרתו להסotta את גובהו של המקדש ולהחותיר את הצופה ללא הכהרעה. הפסוק הנשמע בפרק ה' אמר שלמה כי אמר לשכון בערפל" (מלכים א, ח, יב) מבהיר לצופה בשחזרו כי כאן מדובר באילוסטרציה ויוזאלית לפסק המקראי ולא בחלק שפותחו התיאורית הרגילה של הדגם.

אריאל 2005

"אריאל, אנציקלופדיה כרטא, בית המקדש בירושלים, ירושלים
אשל ופראג 1995"

I. Eshel & K. Prag (eds.), *Excavations by K.M Kenyon in Jerusalem, 1961-1967, IV: The Iron Age Cave Deposits on the South-East Hill and Isolated Burials and Cemeteries Elsewhere, Oxford.*

בהט תשמ"ז

ד' בהט, 'מפת מרינו סאנטו וחוות ירושלים במאה הי"ג', ארץ ישראל יט (ספר אבי יונה)
ירושלים, עמי' 298-295

בהט 1998

ד' בהט, 'חפירות עיר דוד 1998', בתוק: א' ברוך (עורך), *חדשניים בחקר ירושלים*
דברי הכנסת הר比יעי, רמת-גן, עמי' 22-26

bosinck 1970

Th. Busink, *Der Tempel von Jerusalem, I: Der Tempel Solomons*, Leiden

ברקאי 2000

ג' ברקאי, 'בתיה הקברות של ירושלים בימי הבית הראשון' בתוק: ש' אחיטוב ועמיי מזר (עורכים)
ספר ירושלים, *תקופת המקרא*, ירושלים, עמי' 270-233

gil 1996

'D. Gil, The Geology of the City of David and its Ancient Subterranean Waterworks,
in: D.T Ariel & A. De Groot (eds.), *Excavations at the City of David 1978-1985, Directed
by Yigal Shilo, IV: Various Reports (Qedem 35)*, Jerusalem

הורוויץ 1995

Golden Vessels (I Kings 7:48-50) and the Cult of the First V. A Hurowitz, 'Solomon'
Temple's, in: D. P Wright, D. N. Freedman and A. Hurvitz (eds.), *Pomegranates and
Golden Bells, Studies*. Jacob Milgrom, Winona Lake

הורוויץ 2000

אי' ו' הורוויץ, 'מקדש שלמה', בתוק: ש' אחיטוב ועמיי מזר (עורכים), *ספר ירושלים
תקופת המקרא*, ירושלים, עמי' 131-154

הרצוג 2000

ז' הרצוג, 'מקדש שלמה: שחזור תוכניתו ומקבילותיו הארכיאולוגיות', בתוק: ש' אחיטוב ועמיי
מזר (עורכים), *ספר ירושלים, תקופת המקרא*, ירושלים, עמי' 155-174

וינשטיוב 2000

ד' וינשטיוב, 'התובות העבריות מתקופת הבית הראשון', בתוק: ש' אחיטוב ועמיי מזר (עורכים)
ספר ירושלים, *תקופת המקרא*, ירושלים, עמי' 271-305

ידין תשט"ז

"ידין, 'הבית הראשון', בתוק: מ' אבי יונה (עורך), *ספר ירושלים, ירושלים ותל אביב*
עמ' 176-190

התלבטות דומה חלה בסוגיית מיקומו של ים הנחשות שבסנה שלמה. הימ, שמסתו בעת שהייתה מלא במים הייתה כמסת טנק מודרני עמד על מערכת בת שנים עשר פרי נחשות הפונים לארבע וחמש השמים. העומס הבלתי ריגל המוטל על הפרים אינו מאפשר לשחורים בדמותם פרים ריאליים ואלגנטים בעלי רגליים דקות כפי שננקט בשחורים אחדים. לפרים נוספים בשחוור גם תמיינות המצויות מתחת לגחונים. תמיונות אלו הכרחיות מבחינה הנדרשת על מנת לפזר על פני שטח גדול יותר את הלחץ הכלול שיוצרת מסתו של הים ובכך להקטין את הלחץ על הכרעיהם. הים ממוקם בערה: "ואת-הים נתן מכתף הבית הימני קדמה ממול גב" (מלכים א, ז, לט). אין ספק שהים ממוקם מזרחה (כלומר לצד החזית) לבית, אלום האם מוקם מדרום מזרח או מצפון מזרח? פשטו של מקרא מעלה תהיה: " מול גב" הינו לכארה צד צפון ואילו "מכתף הבית הימני" רומי לכארה לצד דרום (ימין). ואכן פרשנוי המקרא התלבטו בסוגיה ודומה כי רובם הכריעו לצד דרום מזרח. עד מה זו מתבטאת גם בדגם. אישוש מצוי בסיפור להכרעה זו מצוי בימי הבאות המזבח החדש בימי אחז. אחז מסיט את מזבח הנחשות הישן לצד צפון בעירה. יש להניח שעשה כן משום שם הנחשות כבר עמד מצד הדרומי של העירה.

תמונה מס' 12 - ים הנחשות' בחצר המקדש. שמו לב למסד התמימה שנבנה מתוך כל פר לפיזור הלחץ; סקיצת עבודה ('אורפאני-גאדגיט')

תרמה 13 חסרה

תמונה מס' 13 - אחד מכיווי הנחשות בחצר המקדש; סקיצת עבודה ('אורפאני-גאדגיט')

ביבליוגרפיה**אהרוני 1970**

"אהרוני, 'מזר (עורך)', בתוק: ב' מזר (ערליך), *אנציקלופדיה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל ירושלים*, עמי' 517-522

רייך ושוקרון 1997
ר' רייך וא' שוקרון, 'החפירות החדשות בעיר דוד', בתוך: א' פאוסט וא' ברוך (עורכים), חידושים בחקר ירושלים, דברי הכנסת השלישי, רמת-גן, עמ' 3-8

רייך ושוקרון 1998
ר' רייך וא' שוקרון, 'חומה שליחי ימי הבית הראשון בירושלים עיר דוד', בתוך: א' ברוך (עורכים), חידושים בחקר ירושלים, דברי הכנסת הרביעי, רמת-גן, עמ' 14-16

רייך ושוקרון 2002
Channel II in the City of David, Jerusalem: Some of its Technical R. Reich & E. Shukron, Features and their Chronology, in: C. Ohlig, Y. Peleg & T. Tsuk (eds.), *Cura Aquarum akov Eran*, Siegburg, pp. 1-6. in Israel (In Memoriam Dr. Ya

רייך ושוקרון תשס"ג
ר' רייך וא' שוקרון, 'חידושים בחפירות עיר דוד, ירושלים', בתוך: א' ברוך וא' פאוסט (עורכים), חידושים בחקר ירושלים, הקובץ השמיני, רמת-גן, עמ' 15-20

שטיינר 1993
The Jebusite Ramp of Jerusalem: The Evidence from the Macalister, M. L. Steiner, Kenyon and Shiloh Excavations, in: A. Biran & J. Aviram (eds.) Biblical Archaeology Today, 1990, Proceedings of the Second International Congress on Biblical Archaeology, Jerusalem, pp. 625-626.

שטיינר 2001
M. L. Steiner, Excavations by Kathleen M. Kenyon in Jerusalem 1961-1967, III London-New York

שטרן תשמ"ז
אי שטרן, הבניה הפיניקית בארץ ישראל בשלבי תקופת הברזל ותקופה הפריסית בתוך: א' נצר ואחרים (עורכים), האדריכלות בארץ ישראל בימי קדם, ירושלים, עמ' 256-263

שילה 1979
Y. Shiloh, The Proto-Aeolic Capital and Israelite Ashlar-Masonry (Qedem 11), Jerusalem

שילה 1984
י' שילה, חפירות עיר דוד (קדם 19), ירושלים

מקורות התמונות

יזין 1975
י' ידין, חצ'ר-ראש כל הממלכות האלה, תל אביב

מזר תשמ"ז
ע' מזר, 'מקדים בתקופת הברונזה התיכונה והמאוחרת ובתקופת הברזל', בתוך: א' נצר ואחרים (עורכים), האדריכלות בארץ ישראל בימי קדם, ירושלים, עמ' 136-169

מזר 1996
אי מזר, 'שרידי ארמון דוד המלך בירושלים-מחקר בארכיאולוגיה מקראית', בתוך: א' פאוסט (עורך), חידושים בחקר ירושלים, דברי הכנסת השני, רמת-גן, עמ' 9-20

מזר תשס"ה
ע' מזר, 'ירושלים בעמיה העשירית לפסה"נ: החסן החצי מלאה', בתוך: א' ברוך וא' פאוסט (עורכים), חידושים בחקר ירושלים, הקובץ העשורי, רמת-גן, עמ' 11-22

מזר תשס"ו
אי מזר, 'האומנם גילינו את ארמון המלך דוד?', בתוך: א' ברוך ואחרים (עורכים), חידושים בחקר ירושלים, הקובץ האחד עשר, רמת-גן, עמ' 7-16

מירון 2002
E. Meiron, A New Look at Jerusalem's Water System During the Middle Bronze 2 Period, in: C. Ohlig, Y. Peleg & T. Tsuk (eds.), *Cura Aquarum in Israel (In Memoriam Dr. Yaakov Eran)*, Siegburg, pp. 7-13

מקאליסטר ודנקן 1926
R. A. S. Macalister & J. G. Duncan, Excavations on the Hill of Ophel, Jerusalem, 1923-1925, (APEF 4), London

קההיל תשס"ב
ג'ם קאהיל, 'תקופת הממלכה המאוחדת: העדות הארכיאולוגית', בתוך: א' פאוסט וא' ברוך (עורכים), חידושים בחקר ירושלים, דברי הכנסת השביעי, רמת-גן, עמ' 12-27

קההיל 2003
J. M. Cahill, Jerusalem at the Time of the United Monarchy: The Archaeological Evidence, in: A. G. Vaughn & A. E. Killebrew (eds.), *Jerusalem in Bible and Archaeology*, Atlanta, pp. 13-80

KENNION 1967
K. M. Kenyon, *Jerusalem: Excavating 3000 Years of History*, London

KENNION 1974
K. M. Kenyon, *Digging up Jerusalem*, London

רייך תשמ"ז
ר' רייך, 'חומרני בנייה ואלמנטים אדריכליים בעולם בעתיק', בתוך: א' נצר ואחרים (עורכים) האדריכלות בארץ ישראל בימי קדם, ירושלים, עמ' 1-15